

DEN FRIA VILJAN ÄR INTE EN HYPOTES

I förra numret av Ikaros skrev Patrick Sibelius en artikel om den fria viljan. Här svarar Hugo Strandberg honom. Istället för att gå i direkt polemik har han valt att beskriva problemet på ett annat sätt.

Text: Hugo Strandberg

Har människan en fri vilja? Den här frågan brukar räknas till filosofins eviga frågor, men jag tror den är felställd. Uppgiften är inte att besvara den med ja eller nej, utan att fundera på när ett sådant uttryck kunde användas, vad någon som använde det kunde mena. Och när vi har några sådana exempel, kan vi visserligen tycka att det finns bättre sätt att uttrycka saken på en med det här uttrycket, men inte säga att det är direkt felaktigt.

Ofta är det dock vanligt att tänka sig att det råder, eller kunde råda, en konflikt mellan en tro på den fria viljan och vetenskapliga resultat. Men det här stämmer inte. Om man undersöker en målning kemiskt, är det klart att man inte kommer att hitta dess skönhet. Men det betyder inte att dess skönhet inte finns, bara att "skönhet" inte är ett kemiskt begrepp, att kemin inte är det forum där frågor om målningars skönhet diskuteras. Likaså kommer man inte att hitta en fri vilja om man gör en kemisk undersökning av en människa. Men det betyder bara att "fri vilja" inte är ett kemiskt begrepp, att de sammanhang i vilka ett sådant uttryck kunde användas är annorlunda.

Så vad kunde en person som säger att människan har en fri vilja mena? En sak en sådan person kunde tänkas vilja belysa är vad vetenskaplig forskning är för något. Ett sätt att närma sig frågan om vad forskning är för något är genom att beskriva den utifrån. De personer som sysslar med vetenskap gör vissa saker och inte andra, säger vissa saker och inte andra. Ur utifrån-perspektivet skulle det inte finnas någon distinktion mellan vetenskapliga resultat och vetenskapliga misstag. Vad än forskarna säger skulle ha sina kausala orsaker; inget skulle ha någon särskild status utan vara något forskarna stannar vid av exempelvis psykologiska och sociala orsaker.

Ett annat sätt att närma sig frågan om vad vetenskaplig forskning är för något är att beskriva den inifrån. Då skulle man försöka fånga hur forskarna själva förstår sin egen verksamhet, en förståelse som de visserligen inte själva

behöver ha artikulera. En del i denna förståelse är att det finns sådant som vetenskapliga misstag. Om man ska förstå vad forskarna gör, kan man alltså inte studera enbart vad de faktiskt gör, utan också vad de försöker göra, eftersom de själva kan medge att det de gör inte är särskilt lyckat. Med andra ord kan ett påstått vetenskapligt resultat kritiseras. Och om jag som forskare medger ett misstag, försvarar jag mig inte med att säga att min psykologi och det sociala sammanhang jag finns i gjorde misstaget oundvikligt. Istället kunde jag säga att vad jag borde ha kommit fram till var något annat än det felaktiga resultatet.

Den som säger att människan har en fri vilja kunde alltså vilja påpeka möjligheten och vikten av att beskriva vetenskaplig forskning inifrån. Forskning kan inte förstås, kunde en sådan person säga, om man bara uppmärksam-

mar orsakerna till att forskarna säger vissa saker och inte andra; man måste också uppmärksamma att de gör en sak, och sedan säger att de borde ha gjort en annan.

Begreppet fri vilja kommer här in som ett sätt att förhålla sig till misstag. **G.W.F. Hegel**, en filosof som har försökt beskriva vetenskaplig forskning ur ett sådant inifrån-

perspektiv, kan därför säga att i den fulländade vetenskapen kommer frihet och nödvändighet att förenas, eftersom forskaren då kommer att säga det hon måste säga, nämligen sanningen, men göra detta i frihet, det vill säga inte på grund av orsaker som gör att hon bara råkar träffa rätt. Det här är visserligen långt ifrån det mest lyckade sättet att göra poängen på, menar jag, men jag tror ändå vi förstår vad Hegel menade.

En annan sak en person som säger att människan har en fri vilja kunde tänkas vilja belysa är hur moraliskt ansvar ska förstås. När jag försöker fly mitt ansvar kan jag säga att jag inte kunde hjälpa vad jag har gjort. Att jag svek min vän när han blev trakasserad beror på att jag helt enkelt är feg,

Om man undersöker en målning kemiskt, är det klart att man inte kommer att hitta dess skönhet.

och det kan jag inte hjälpa. Men att jag känner ånger över mitt svek betyder att jag inte ser det så. Jag hjälpte inte min vän, men jag borde ha gjort det. Det är ur en sådan erfarenhet som **Jean-Paul Sartres** betoning av människans frihet kommer. Den tyska ockupationen av Frankrike innebär en långtgående ofrihet: yttrandefriheten var borta, om man protesterade fängslades man och förlorade så än mer av sin frihet, och så vidare. Men det här gör bara frågan om jag ska vara en överlöpning eller ansluta mig till motståndsrörelsen än mer brännande, menar Sartre. Det här beskriver han på ett paradoxalt sätt (i artikeln "Tystnadens republik"): "Aldrig har vi varit mer fria än under den tyska ockupationen."

Problemet med Sartres beskrivning är, som jag ser det, inte betoningen av friheten, utan av viljan. Den här betoningen har visserligen djupa filosofihistoriska rötter, när man ser substantivet och verbet "vilja" som det mest grundläggande sättet att beskriva människans handlings- och inre liv på, men det blir inte bättre för det. Problemet är att en betoning av vad jag själv vill, i en sådan situation som Sartre beskriver, just är en undanflykt. Jag och mina vänner i motståndsrörelsen planerar en sabotageaktion, men när det kommer till kritan och vi ska sätta planerna i verket, vill jag inte längre vara med. Att säga sig "inte vilja" är i det här sammanhanget bara en annan form hänvisningen till psykologiska karaktärsdrag, t.ex. feighet, kan ta, och att hänvisa till sådant är just vad Sartre ser som en flykt. Och tvärtom kunde den som utan tvekan utför sabotageaktionen bli ställd när hon får frågan om hon gjorde det här för att hon ville: "Vad menar du? Om du försöker antyda att någon tvingade mig att delta så har du helt fel. Men du får det att låta som om det är för mitt eget nöjes skull jag spränger tågräls i luften och det är det naturligtvis inte, utan för att hindra de tyska transporterna."

Här antyds en tredje sak som en person som säger att människan har en fri vilja kunde tänkas vilja peka på. En möjlighet, när jag förhåller mig till vad en annan person säger sig vilja, är att inte ta det på fullt allvar, eftersom jag menar att det är ett uttryck för något annat: för hans sjukdom, för hans drogmissbruk, för att han har blivit förledd av andra. Men jag kan också förhålla mig till vad han säger sig vilja på ett annat sätt, när jag tar det på allvar, vilket kunde beskrivas som att jag betraktar hans vilja som fri. I en situation där jag är oenig med någon kunde jag alltså dels avfärda den andre genom att betrakta det han säger som uttryck för något annat än honom själv, nämligen för olika orsakers verkan på honom, dels låta bli att betrakta hans viljeuttryck i orsakernas ljus utan istället ta det han säger på allvar, trots vår oenighet.

För att runda av diskussionen kunde man därför säga att människans fria vilja inte är en hypotes, utan ett sätt att markera vikten av vissa distinktioner. Dessa distinktioner kan man naturligtvis markera vikten av också på andra sätt, så inget hänger på just begreppet fri vilja. Fler viktiga distinktioner som begreppet fri vilja har använts för att belysa finns naturligtvis, likaså sätt att använda begreppet på som förvillar och förleder. Vad som är oklart är därför inte så mycket den fria viljan, som de sammanhang i vilket begreppet kunde tänkas användas.

Hugo Strandberg är doktor i teologi och universitetslärare i filosofi vid Åbo Akademi